

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 21 (34)

Суми – 2020

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i21.p41>**ЕВОЛЮЦІЯ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Якущенко Юлія Миколаївна,
 аспірант кафедри адміністративного, господарського права
 та фінансово-економічної безпеки,
 Навчально-науковий інститут права,
 Сумський державний університет

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку сурогатного материнства у світі, оскільки дослідження походження сурогатного материнства та історії його правового регулювання дасть змогу краще зрозуміти правову природу цього явища. Проаналізовано та охарактеризовано основні періоди розвитку законодавства у сфері сурогатного материнства й визначено основні проблеми, а також подальші шляхи вдосконалення. Зазначено, що це явище не є новим в історії людства. Воно використовувалося ще в Стародавньому Єгипті, Стародавній Греції та Месопотамії, а перші згадки можна знайти в Старому Завіті. Акцентовано увагу на тому, що до відкриття методу екстракорпорального запліднення існувала тільки традиційна форма сурогатного материнства, яка у більшості випадків регулювалася нормами моралі та звичаями, що панували на той час в певному суспільстві. Наголошується на тому, що перші згадки про правове закріплення цієї практики можна знайти у Кодексі Хаммурапі.

Вказано, що сурогатне материнство як сучасний метод допоміжних репродуктивних технологій існує з 1985 року. Аргументовано, що з цього часу починається активний розвиток законодавства у цій сфері, в судовому порядку розглядаються справи, які стають визначальними для подальшого становлення законодавства про сурогатне материнство.

У статті вказано основні нормативно-правові акти, котрі врегульовували сурогатне материнство в Україні, чинні і ті, що втратили чинність.

Зроблено висновок, що, гестаційне сурогатне материнство як метод допоміжних репродуктивних технологій стає все більш популярним засобом подолання безпліддя у світі, а його правове регулювання потребує вдосконалення, особливо на рівні міжнародного права.

Ключові слова: сурогатне материнство, правове регулювання, допоміжні репродуктивні технології.

Yakushchenko Yu.M. Evolution of surrogate motherhood: legal aspect. The article deals with the study of the history of surrogate motherhood in the world, since the study of the origin of surrogacy and the history of its legal regulation will allow gaining greater insight into the legal nature of this phenomenon. The main periods of development of legislation in the field of surrogacy were analyzed and characterized, and the main problems were identified, as well as further ways of improvement. It is stated that this phenomenon is not new in the history of mankind. It was used in Ancient Egypt, Ancient Greece and Mesopotamia, and the first mentions can be found in the Old Testament. Attention is drawn to the fact that prior to the discovery of the in vitro fertilization method, there was only the traditional form of surrogate motherhood, which in most cases was governed by the rules of morality and customs prevailing at that time in a particular society. It is emphasized that the first references to the legal consolidation of this practice can be found in the Code of Hammurabi.

It is stated that surrogacy as a modern method of assisted reproductive technologies has been used since 1985. It is argued that the active development of legislation in this field began after this year. The

court cases were considered, which become decisive for the further formation of legislation on surrogacy.

The article lists the main legal acts that regulated surrogate motherhood in Ukraine, those that are in force, and those that are invalid.

It is concluded that gestational surrogacy as a method of assisted reproductive technology is becoming increasingly popular method for the treatment of infertility, and its legal regulation needs to be improved, especially at the level of international law.

Keywords: surrogacy, legal regulation, assisted reproductive technology.

Постановка проблеми. Для багатьох подружніх пар можливість народити та виростити дитину є дуже важливим аспектом якості їх життя. Проте у світі більше ніж 186 мільйонів людей страждають від безпліддя, більшість із них – мешканці країн, що розвиваються [1, с. 411]. За оцінками А. Дірекванд-Могадма та співавторів (A. Direkvand-Moghadam et al.), безпліддя діагностується приблизно у 10% пар репродуктивного віку у всьому світі [2, с. 40].

Одним із способів вирішення цієї проблеми є використання допоміжних репродуктивних технологій. Допоміжні репродуктивні технології (ДРТ) – методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro* [3].

Сурогатне материнство – це одна з форм ДРТ, яка дозволяє мати генетично рідну дитину тим, хто має серйозні проблеми з репродуктивним здоров'ям (відсутність матки, деформація порожнини або шийки матки, тяжкі соматичні захворювання і т. д.).

Велика кількість вітчизняних та зарубіжних науковців присвятили свої наукові праці питанням правового регулювання сурогатного материнства як одного із методів допоміжних репродуктивних технологій (Н. А. Аблятіпова, Л. К. Айвар, К. О. Ільющенкова, І. М. Чістякова, А. П. Головащук, Ю. В. Коренга, Р. А. Майданик, О. В. Розгон, К. М. Свитнев, М. В. Сопель та ін.).

Мета статті – дослідити історію розвитку сурогатного материнства, особливості та проблеми становлення законодавства у цій сфері, оскільки дослідження походження сурогатного материнства та історії його правового регулювання дасть змогу краще зрозуміти правову природу цього явища.

Виклад основного матеріалу. Сурогатне материнство не нове явище в історії людства. Один із найдавніших прикладів сурогатного материнства можна знайти у Старому Завіті (Буття 16: 1-15). Сара, дружина Аврама, була безплідною. Тому вона запросила свою служницю, єгиптянку на ім'я Агар, щоб та завагітніла та виносила дитину Авраама. В історії можна знайти багато випадків,

коли рабині або наложниці в різних країнах були сурогатними матерями [4].

Сурогатне материнство також було досить поширеним у Стародавньому Єгипті – фараони часто використовували наложниць для народження спадкоємців чоловічої статі. Однак, незважаючи на те, що дітей, народжених наложницями, вважали дітьми фараона, їхні права були дещо обмеженими. Вони могли обійняти трон лише в разі відсутності більш законних претендентів. Традиційне сурогатне материнство було поширене також у Стародавній Греції та Римі [5, с. 150].

Н.В. Хараджа зазначає, що поняття «віддачі внайм лона» (*ventrem locare*) відоме ще з часів Стародавнього Риму, коли чоловіки віддавали своїх дружин «у наймання» подружнім парам, у яких дружина страждала від безпліддя [6].

Найдовший напис, що зберігся з часів Стародавнього Риму (відомий як *Laudatio Turiae* – епітафія кінця 1-го століття до н.е.), містить вказівку на сурогатне материнство як «розумний засіб» для подолання бездітності [7].

Традиційне сурогатне материнство існувало в шумерській Месопотамії в середині 18 століття до нашої ери. В цей час сурогатне материнство було вже законодавчо закріплене в Кодексі законів царя Хаммурапі і здійснювалося на законних підставах. Кодекс Хаммурапі (1780 р. до н.е.) – перший юридичний документ, який регулював сурогатне материнство – “§145. Якщо чоловік візьме шлюб із безплідною жінкою, вона не народить йому дітей, і він захоче взяти собі наложницю, цей чоловік може взяти собі наложницю і ввести її в свій дім; цю наложницю не слід прирівнювати до дружини” [8].

У стародавньому індуїстському суспільстві існувала практика, відома як Нійога Пратха, коли жінці, яка була бездітна через безплідність її чоловіка, було дозволено завагітніти від брата чоловіка. Дитина належала парі, а брат чоловіка не мав ніяких прав стосовно дитини. Нійога Пратха була своєрідним «сурогатним батьківством». Така практика була менш суперечливою, в юридичному та емоційному плані, ніж сурогатне материнство [9].

Американські індіанці також користувалися послугами сурогатних матерів до початку 1899-х

років. Якщо жінка не могла завагітніти, її чоловік звертався до вождя свого племені, який направляв його до лікаря. Якщо лікування було неефективним, чоловік знову звертався до вождя. В цьому випадку вождь давав дозвіл на те, щоб інша жінка народила дитину цьому чоловіку, і таким чином, він зміг продовжити свій рід [10].

Отже, можна погодитися з думкою Л. К. Айвар, що аналіз питання застосування сурогатного материнства крізь призму історії свідчить про те що люди завжди намагалися знайти шлях подолати безпліддя і продовжити свій рід [11]. Проте в давні часи запліднення «природним шляхом» було єдиним варіантом сурогатного материнства. Його застосування завжди було суперечливим питанням і «табу» темою і в більшості випадків, але бажання мати дитину та продовжити рід часто превалювало над моральними та етичними аспектами цієї практики. В той період часу сурогатне материнство регулювалося звичаями та нормами моралі, що панували в суспільстві на той час, але відомі також спроби регулювати цю практику на рівні законів (Кодекс Хаммурапі).

До впровадження сучасних допоміжних репродуктивних технологій, «традиційне або часткове сурогатне материнство», коли сурогатна мати була генетичною матір'ю дитини, було варіантом стати матір'ю для жінок без матки чи серйозними патологіями, які унеможливлювали виношування і народження дитини.

Новим поштовхом до поширення процедури сурогатного материнства стало винайдення штучного запліднення. Перший досвід був проведений природодослідником і священиком Ладзаро Спалланцані в Італії в кінці XVIII століття на собаках [12].

Штучне запліднення, як інтрацервікальне, так і внутрішньоматкове, застосовувалося для запліднення сурогатної матері спермою чоловіка, що планує стати батьком; це був більш соціально прийнятний варіант, ніж запліднення «природним шляхом» [13].

Перше задокументоване застосування штучного запліднення людини було здійснено в Лондоні у 1770-х роках Джоном Хантером, якого в історії медицини називали «основоположником наукової хірургії». Він за допомогою шприца ввів сперму чоловіка, який страждав гіпоспадією, його дружині. Ця процедура закінчилася настанням нормальної вагітності [14].

У 1899 році перші спроби розробки практичних методів штучного запліднення були описані Іллею Івановим. Хоча він вивчав штучне запліднення домашніх сільськогосподарських тварин, собак, кроликів і домашньої птиці, він був першим, хто

розробив методи, які використовуються в сучасній медицині [15].

Перше ЕКЗ з репродуктивним матеріалом людини було проведено в 1944 році гарвардськими гінекологами Дж. Роучем і М. Мінкінім. Вони культивували яйцеклітину людини і запліднили її *in vitro*, що призвело до розвитку двохклітинного ембріона [16].

На сьогоднішній день основоположниками сучасного методу запліднення *in vitro* є британські вчені – біолог (ембріолог) Р. Едвардс та акушер-гінеколог П. Степто [17]. Вони в 1978 р. першими успішно провели ЕКЗ пацієнтки Леслі Браун з абсолютним трубним фактором безпліддя, в результаті якої у неї народилася дочка Луїза [18].

Першу у світі агенцію, яка надавала послуги з сурогатного материнства, заснував Мічиганський адвокат Ноел Кін, в 1976 році. Перші програми були виключно «традиційними». До 1988 року завдяки цій агенції на світ з'явилося 302 немовля. З цією агенцією пов'язано ознаменування нового етапу розвитку правового регулювання сурогатного материнства – була укладена перша угода про комерційне сурогатне материнство. Вона передбачала здійснення програми традиційного сурогатного материнства між сурогатною матір'ю, яка водночас була і генетичною матір'ю, та потенційними батьками [19].

Перша в світі дитина за програмою повного сурогатного материнства народилася в США в 1986 р. Сурогатна мати (подруга біологічної матері, яка перенесла гістеректомію) виносила дитину для безплідної пари, генетичний матеріал якої використовувався при зачатті [20]. Це був перший випадок застосування гестаційного сурогатного материнства, при якому сурогатна мати не мала генетичного зв'язку з дитиною, яку вона виношувала і народила.

В історії також стали зустрічатися випадки, коли сурогатною матір'ю ставала близька родичка безплідної жінки. Перша сурогатна програма серед родичів була реалізована в Південно-Африканській республіці в 1987 році. Сурогатною матір'ю для своєї дочки, якій після перших пологів видалили матку, стала 48-річна Патрісія Антоні. Жінка успішно виносила і народила трьох власних онуків [22]. Ця форма сурогатного материнства отримала назву «альтруїстичне», оскільки, на відміну від комерційної форми, сурогатна мати не отримувала грошової компенсації за свої послуги, а робила жест доброї волі, керуючись намірами допомогти безплідній парі.

Варто згадати прецедентні випадки з історії сурогатного материнства, які привели до перших спроб законодавчо врегулювати відносини у цій сфері. Найвідоміший випадок в історії сурогатного

материнства – це справа «Baby M.», що стосується традиційного сурогатного материнства. Сурогатна мати Мері Бет Уайтхед після пологів і передачі дитини подружній парі Вільяму і Елізабет Штерн впала в післяпологову депресію. Йдучи на зустріч сурогатній матері, Вільям Штерн через тиждень дозволили міс Уайтхед тимчасово возз'єднатися з дитиною. Однак після цього емоційні переживання сурогатної матері лише загострилися. Містер Уайтхед допоміг дружині втекти з дитиною з Нью-Джерсі на південь країни, до Флориди. Розв'язка цієї майже детективної історії наступила в суді, де постало питання: чи повинен закон враховувати почуття сурогатної матері до дитини або ж в очах закону вона не більше ніж виконавець контракту? Керуючись інтересами дитини, а не «замовників» або сурогатної матері, суд постановив визнати батьками Штернів (на користь цього рішення свідчив і нестійкий психічний стан сурогатної матері). Однак суд також пішов на компроміс і надав міс Уайтхед право на спілкування з дитиною [23]. Варто зауважити, що суд розглянув важливе юридичне питання: чи є договір сурогатного материнства договором в класичному розумінні і чи можливе його примусове виконання. Спочатку суд першої інстанції визнав таку логіку цілком законною, проте суд апеляційної інстанції Верховний Суд Нью-Джерсі рішення скасував, вказавши, що таке тлумачення означало б купівлю-продаж дитини, в зв'язку з чим договір сурогатного материнства не може бути виконаний примусово [24]. Цей випадок став значним переломним моментом в історії сурогатного материнства. З цього часу фахівці у сфері сурогатного материнства почали стверджувати, що прийнятним може бути використання лише гестаційного сурогатного материнства, адже традиційне сурогатне материнство породжує значні етичні та юридичні проблеми.

Лише через декілька років після справи «Baby M» у Каліфорнії в центрі уваги опинилася ще одна справа – справа «Джонсон проти Калверт». В цьому випадку було здійснено гестаційне сурогатне материнство. Сурогатна мати Анна Джонсон відмовилася передавати дитину генетичним батькам-замовникам Марку і Кріспіні Калверт, які в свою чергу подали на неї позов до суду. Розглянувши справу Верховний суд рішенням від 20 травня 1993 року визнав матір'ю жінку, «яка мала намір народити та виховати дитину» [25]. Таким чином, правило про намір, а не факт народження дитини, було використано для вирішення цієї спірної справи.

Перший в світі закон, що регулює сурогатне материнство, був прийнятий у Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії в

1985 році. Він передбачав заборону комерційного сурогатного материнства. Поштовхом до його прийняття стала гучна справа, що стосувалася транскордонного сурогатного материнства. Сурогатна мати Кім Коттон (громадянка Великобританії) народила немовля для шведської пари, яка проживала в США. Кім була традиційною сурогатною матір'ю, оскільки використовувалась її яйцеклітина і сперма потенційного батька. Справа обурила громадськість, яка заговорила про продаж немовлят, і викликала резонанс серед британських властей [26].

В Україні перша вдала спроба екстракорпорального запліднення була здійснена в Харкові у 1990 році [17], а перша програма сурогатного материнства в Україні (і одночасно на території СНД) була реалізована у 1995 році в Харкові, де сурогатною матір'ю стала жінка, що виносила дитину своєї доньки, яка страждала природною відсутністю матки [27].

Що стосується правового регулювання в Україні, то нормативним актом, в якому вперше зустрічається термін «сурогатне материнство» став наказ МОЗ України від 23 грудня 2008 року № 771 «Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» [28]. Наразі чинним і єдиним нормативним актом, що детально регламентує застосування ДРТ, є наказ МОЗ України від 9 вересня 2013 року № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [3]. Наказ був прийнятий, щоб удосконалити правове регулювання сурогатного материнства: з'явилася норма про обов'язковий генетичний зв'язок майбутньої дитини з батьками (або одним із майбутніх батьків) та відсутність такого зв'язку із сурогатною матір'ю; було затверджено перелік документів, необхідних для проведення сурогатного материнства. Проте залишається низка невирішених питань, включаючи стосовно форми та змісту договору про сурогатне материнство, доступу іноземців до застосування сурогатного материнства та інші. Ці питання мають бути вирішені в найближчий час, щоб захистити всіх учасників програми сурогатного материнства, а особливо інтереси та права дитини, народженої за допомогою цього методу ДРТ.

Висновки. Подолання безпліддя завжди було актуальною проблемою. Сурогатне материнство як одне із рішень цієї проблеми відоме людству ще з давніх часів. Таким чином, на підставі аналізу еволюції правового регулювання сурогатного материнства, можна виділити три етапи:

1) В Стародавньому Єгипті, Стародавньому Римі та Месопотамії існувало тільки традиційне

сурогатного материнства, яке, на відміну від гестаційного, є більш спірною практикою, тому що сурогатна мати є генетичною матір'ю дитини. Застосування сурогатного материнства на цьому етапі його розвитку в більшості випадків регулювалося звичаями та нормами моралі, але також були здійснені спроби регулювати цю практику на рівні законів (Кодекс Хаммурапі).

2) Новий етап розвитку сурогатного материнства розпочався завдяки відкриттю методів штучного запліднення з 17 століття до середини 20 століття. Цей період характеризується активною діяльністю вчених та відсутністю нормативного закріплення методу сурогатного материнства.

3) Винайдення методу ЕКЗ в середині 20 століття надало значного поштовху розвитку

сурогатного материнства, а саме гестаційного сурогатного материнства. На цьому етапі відбувається законодавче регулювання цього методу (у Великобританії в 1985 році приймається перший у світі закон стосовно сурогатного материнства, в судах розглядаються гучні справи «Baby M.» та «Джонсон проти Калверт», які мають визначальне значення для подальшого врегулювання цього методу ДРТ). Проте у цій сфері залишається багато невирішених правових питань, особливо що стосується усунення ризику експлуатації жінок та комодифікації дітей, народжених з використанням цієї технології, а також законодавчого регулювання транскордонного сурогатного материнства.

Література:

1. Inhorn, M.C., Patrizio, P. (2015). Infertility around the globe: new thinking on gender, reproductive technologies and global movements in the 21st century. *Hum. Reprod. Update*, 21 (4), pp. 411-426. doi: 10.1093/humupd/dmv016.
2. Direkvand-Moghadam, Ashraf, Sayehmiri, K., Delpisheh, A., Direkvand-Moghadam, A., 2014. The global trend of infertility: an original review and meta-analysis. *Int. J. Epidemiol. Res.* 1, 35–43.
3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 12.02.2020).
4. Lones, Mark E. (2016). A Christian Ethical Perspective on Surrogacy, *Bioethics in Faith and Practice*: Vol. 2: No. 1, Article 5. DOI: 10.15385/jbfp.2016.2.1.5.
5. Svitnev K. (2011). Legal control of surrogacy – International perspectives. *Ethical Dilemmas in Assisted Reproductive Technologies*. С. 149-163. Doi: 10.1515/9783110240214.
6. Хараджа Н. В. Питання галузевої незалежності договору про сурогатне материнство. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 145–152.
7. Sills, E. S., & Healy, C. M. (2008). Building Irish families through surrogacy: medical and judicial issues for the advanced reproductive technologies. *Reproductive Health*, 5, 9. doi:10.1186/1742-4755-5-9
8. Кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі (повний текст). Електронна бібліотека Історичного факультету МГУ імені М. Г. Ломоносова. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/hammurap.htm> (дата звернення: 12.02.2020).
9. Khangai, Ravi. (2015). Niyoga, (Levirate) and Sexual Politics in Ancient India; Reflection on the Indian Epic Mahabharata. *American Research Journal of History and Culture*. Volume 1, Issue1, 2015.
10. Ashley Kate. History of Surrogate Motherhood. URL: <http://www.ezinearticles.com> (дата звернення: 13.02.2020).
11. Айвар Л. К. Правовые основы вспомогательных репродуктивных технологий (суррогатное материнство). *Юридический консультант*. 2006. № 3. С. 6-11.
12. Дронова Ю. А. (2007). Что нужно знать о суррогатном материнстве. Москва: Издательский дом «Городец». 112 с.
13. Peter R. Brinsden (2003). Gestational surrogacy. *Human Reproduction Update*. Vol.9, No.5. 483-491,
14. Bruce L. Wilder (2002). Assisted Reproduction Technology: Trends and Suggestions for the Developing Law, *J.Am. Acad. Matrimonial Law* 18:177.

15. Ombelet W, Van Robays J (2015). Artificial insemination history: hurdles and milestones. *Facts Vis Obgyn.* 7:137–43.
16. Салахова М.Г. Правовые проблемы суррогатного материнства. Проблемы обеспечения, реализации, защиты конституционных прав и свобод человека. 2013. № 2. С. 198–206.
17. Хміль С.В. Досягнення та перспективи розвитку сучасних методів допоміжних репродуктивних технологій в лікуванні безпліддя. Здобутки клінічної і експериментальної медицини. 2015. № 4. С. 3–7.
18. Steptoe PC, Edwards RG (1978). Birth after reimplantation of a human embryo. *Lancet.* 12:366.
19. Lawrence Van Gelder. Noel Kean, 58, Lawyer in Surrogate Mother Cases, Is Dead. *N.Y. Times* (January 28, 1997), URL: <http://www.nytimes.com/1997/01/28/nyregion/noel-keane-58-lawyer-in-surrogate-mother-cases-isdead.html> (дата звернення: 14.02.2020)
20. Суррогатное материнство в России : монография. Самара : Самарская гос. акад., 2008. 178 с.
21. Андреева, Л. Е. (2014). Биоэтический нарратив в современном теологическом дискурсе (на примере технологии суррогатного материнства). *Вестник Русской христианской гуманитарной академии.* 15 (1), 42–48.
22. Лаврентьева Татьяна Владимировна (2018). Особенности правового регулирования вспомогательных методов репродукции человека. *Диалог,* (3 (12)), 43–52.
23. Audrey W. Latourette (1990). The Surrogate Mother Contract: In the Best Interests of Society? 25 *U. Rich. L. Rev.* 53. URL: <http://scholarship.richmond.edu/lawreview/vol25/iss1/3> (дата звернення: 14.02.2020)
24. Гаранина И.Г. (2018). Актуальные вопросы суррогатного материнства в современном международном частном праве. *Вестник Марийского государственного университета. Серия «Исторические науки. Юридические науки»,* (4 (16)), 58–65.
25. Sreenivas, K., & Campo-Engelstein, L. (2010). Domestic and international surrogacy laws: implications for cancer survivors. *Cancer treatment and research.* 156, 135–152. doi:10.1007/978-1-4419-6518-9_10.
26. Rotabi, K.S., Mapp, S., Cheney, K. et al. (2017). Regulating Commercial Global Surrogacy: The Best Interests of the Child. *Hum. Rights Soc. Work.* 2: 64.
27. Басай Н.М. Сурогатне материнство в Україні: сутність та окремі аспекти правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник. Збірник наукових праць. Івано-Франківськ.* 2014. Вип. 2(5). С. 82–89.
28. Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 грудня 2008 року № 771. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0263-09/page?text=%E4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2> (дата звернення: 14.02.2020).